

KEMALÜDDİN EL-ENDİCÂNİ VE SİDKU'L-KELAM FÎ İLMİ'L-KELAM ADLI ESERİ

Hilmi KARAAĞAÇ**

ÖZET

Ehl-i sünnet, hicri III. asırdan sonra İslam toplumlarının çoğunluğu tarafından benimsenen itikadi mezhep olmuştur. İlk dönemlerde bir çok fırkayı içine almakla birlikte sonraki dönemlerde Ehl-i sünnet ile Eş'âri ve Mâturîdî mezhepleri kastedilmiştir. Eş'ârilik, İslam tarihi boyunca bilinen ve çoğunluk tarafından benimsenen bir mezhep olmakla birlikte Mâturîdîlik için aynı durum söz konusu değildir. Bunun başlıca nedeni, Mâturîdîliğin neş'et ettiği coğrafyanın İslam medeniyetinin teşekkül ettiği ortamdan uzak olması ve bu mezhebin çok tanınmamış olmasıdır.

Ancak son dönemlerde Mâturîdîliğe yönelik çalışmalarda belirgin bir artış görülmektedir. Ülkemiz başta olmak üzere bir çok İslam ülkesinde Mâturîdî kelamcılar, görüşleri ve eserlerine ilişkin çalışmalar yapılmaktadır. Bu bağlamda Mâturîdî kelamcılarının eserleri tahkik edilerek ilim dünyasına kazandırılmıştır. Bunlardan bir tanesi de döneminin önde gelen Mâturîdî kelamcılarından olan Kemalüddin el-Endicânî ve *Sıdku'l-kelam fî ilmi'l-kelam* adlı eseridir.

Bu çalışmada, Kemalüddin el-Endicânî'nin *Sıdku'l-kelam fî ilmi'l-kelam* eserinin Kelam ilmindeki yeri ve önemi ortaya konulacaktır. Mâturîdî mezhebine mensup bir Kelamcı olan el-Endicânî (726-777) hicri VIII. yüzyılın Maverâünnehir bölgesinde önde gelen alimlerden biridir. Günümüzde Özbekistan sınırları içerisindeki Fergana bölgesinin bir şehri olan Endican'da doğmuştur. Çalışmamızda müellifin yaşadığı bölge, İslam'ın yayılışı, hicri VIII. asırda bölgenin siyasi, ilmi ve dini durumu, müellifin hayatı, kişiliği, telif amacı ve eserin muhtevası hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: el-Endicânî, Ehl-i sünnet, Mâturîdîlik, Kelam, Mezhep, Maverâünnehir.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı, El-mek: hkaraagac@gumushane.edu.tr

KAMAL AL-DÎN AL-ANDIJÂNÎ AND HIS WORK ENTITLED *SIDQ AL-KALAM FÎ 'ILM AL-KALÂM*

ABSTRACT

Ahl al-Sunnah was a sect which became after the III. century of hegira a theological sect accepted by the majority of Muslim society. While in the early times it comprised of many sects, in the later times Ahl al-Sunnah referred to the Asharism and the Maturidism. The Asharism is a sect which has been known and held by the majority in the history of Islam. However, this is not the case for the Maturidism. The main reason for this is the fact that the geography where the Maturidism emerged was distant from the milieu in which Islamic civilization formed and that this sect was not known sufficiently.

Nevertheless, a significant increase has recently been seen in the works on the Maturidism. Particularly in our country, in many Muslim countries studies have been done on the Maturidite theologians, their views and works. In this context, the works of Maturidite theologians have been edited and presented to the service of scholars. One of them is Kamal al-Din al-Andijani, one of the prominent Maturidite theologians of his time, and his work *Sidq al-Kalâm fî 'Ilm al-Kalâm*.

In this article, the place and importance of Kamâl al-Dîn al-Andijânî and his work *Sidq al-Kalâm fî 'Ilm al-Kalâm* in the science of Kalâm will be shown. Al-Andijânî (726-777), a Maturidite theologian, is of prominent scholars of the VIII. century in Transoxiana. He was born in Andijan, a city of Farghana province where today located in Uzbekistan borders. In this, information will be given on the region where the scholar lived, the spread of Islam, the political, scholarly and religious situations of region in the VIII. century, life of the scholar, his personality, purpose of his writing this work and the contents of the work.

Key Words: al-Andijani, Ahl al-Sunnah, Maturidism, Theology, Sect, Transoxiana.

Giriş

Mâtürîdî mezhebinin neş'et ettiği coğrafyanın İslam medeniyetinin teşekkül ettiği bölgelerden uzak olması ve mezhebin yaygın olmaması Mâtürîdî alimlerin ve eserlerinin ihmal edilmesine ve yeterince tanınmamasına neden olmuştur. Maveraünnehir bölgesinin ilmi yeterliliği ve elimizde bulunan eserlerin içerik bakımından zenginliği göz önüne alındığında bu bölgede çok sayıda Mâtürîdî kelamcısının ve onların eserlerinin varlığı zorunlu hale gelmektedir. Ne var ki, Mâtürîdî mezhebine ilişkin kaynaklara yeterince sahip değiliz. Son dönemlerde ülkemiz başta olmak üzere birçok İslam ülkesinde Mâtürîdî mezhebine yönelik çalışmalarda belirgin bir artış söz konusudur. Bu çalışmalar neticesinde Mâtürîdî kelamcılarının ilişkin bir çok elyazması eser ilim dünyasına kazandırılmıştır. Bu bağlamda hicri VIII. yüzyılın önemli kelamcılarında Kemâluddîn el-Endicânî (h.726-777) ve *Sıdku'l-Kelam fî İlmi'l-Kelam* adlı eseri tarihimizde gizli kalmış eserlerden bir tanesidir. Bu çalışmada yaşadığı dönemde bölgesinin önemli düşünürlerinden olan el-Endicânî ve eseri hakkında bilgi verilecektir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/12 Fall 2013

a. Kemâlüddîn el-Endicâni'nin Hayatı ve İlmi Kişiliği

1. el-Endicâni'nin Yaşadığı Bölge

Müellifimizin, hicri 10 Muharrem 726 (m.1326) tarihinde doğduğu ve günümüzde Özbekistan sınırları içerisinde bulunan Endican; Fergana vadisinin güneydoğusunda verimli topraklar üzerinde kurulmuş olup Taşkent, Üş, Celâlâbâd, Nermengân ve Hogan şehirlerine giden demir ve havayollarının kavşak noktasındadır. Zengin tarım alanları ve yer altı kaynaklarına sahip bölgenin tarihi VIII. yüzyıla kadar gider. Kaynaklarda bölgenin ismi Endükân, Endigân, Endügân ve Andugân şeklinde geçmektedir (es-Sem'ânî 1988: I/217; el-Hemevî 1977: I/261).

İslam ordularının Maverâünnehir bölgesine ilk ciddi askeri hareketi Muaviye b. Ebi Süfyan'ın kumandanlarından Ubeydullah b. Ziyad tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak bölgede İslam'ın yayılması ve kalıcı başarılar Haccâc b. Yusuf es-Sakafi'nin umûmî valiliği esnasında Horasan valisi tayin edilen Kuteybe b. Müslim (86/705) zamanında sağlandı. Kuteybe b. Müslim'in öldürülmesinden sonra bölgede zayıflayan Müslüman hakimiyeti 133/751 Talas savaşından sonra tekrar sağlandı (Özgüdenli 2003: 178). 204/395 (819/1005) yılları arasında hüküm süren Samanîler döneminde bölge en parlak günlerini yaşadı. Bu dönemde başta Buhara ve Semerkant olmak üzere bölgede önemli ekonomik, kültürel ve ilmî gelişmeler meydana geldi. İbn Huzeyme, Kâ'bi, Mâturîdî, Hâkim es-Semerkandî ve İbn Furek gibi ünlü kelimciler ile dini ve beşeri ilimlerde temayüz eden Hâkim en-Nisâbü'rî, eş-Şâ'sî, İbn Hibbân, Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Hâkim et-Tirmîzî, Kelâbâzi, es-Sülemî, el-Âmirî, İbn-i Sinâ gibi sayısız âlim bu dönemde yaşadılar (Usta 2009: 67). Bu dönemde bölgede, Hanefilik ve Şâfiilik hakim olmakla birlikte Şiiliğin çeşitli kolları, Bâtînlilik ve Hâricîlik gibi İslami fırkaların yanı sıra Mecûsi, Budist, Maniheizt, Yahudi ve Hıristiyanlar da yaşamaktaydı. Belh, Nişabur, Merv, Buhara, Semerkant gibi Maverâünnehir ve Horasan'ın önemli şehirlerinde medreseler açılmıştır (Usta 2009: 66-67).

Bölge, X. yüzyılın sonlarına doğru Karahanlılar'ın, 1090 yılında Selçuklular'ın, 1141'de Karahıtaylar'ın ve 1210 yılında Hârizmşahlar'ın hakimiyetine girer. Bölge Hârizmşahlar'ın kısa süreli egemenliğinden sonra Moğollar'ın işgaline maruz kalmıştır (Konukçu 1995: 190-191; Özgüdenli 2003: 178-179). Moğol İmparatorluğunun kurucusu ve ilk hükümdarı Cengiz Han'ın (ö.624/1227) ölümünden sonra imparatorluk, oğulları arasında paylaşıldı. Bu taksimde Cengiz Han'ın 2. oğlu Çağatay'ın hissesine, doğuda Uygur ülkesinden batıda Semerkant ve Buhara'ya kadar olan ve içerisine Kaşgar, Hucend ve Fergana şehirlerini alan bölgeler kaldı (Eraslan 1993: 169; Yuvalı 1993a: 176). İslam'a ve Müslümanlara karşı düşmanca bir tavır takınan Çağatay'ın 1241 yılında ölümünden sonra İslamiyet bölgede yeniden yayılmaya başladı. Önce kısa bir süre hükümdarlık yapan Çağatay'ın oğlu Mübarek Şah (1266), daha sonra Çağatay'ın torunu Barak Han (1266-1271) Müslüman oldular. Bölgede İslam'ın tekrar hakim olması tahta geçen Tarmaşirin (1326-1334) zamanında oldu. Bu dönemde Maverâünnehir ile diğer İslam ülkeleri arasında ticari ve siyasi münasebetler gelişmiştir (Yuvalı 1993b: 178).

XIII. yüzyılın sonlarına doğru Çağatay hükümdarı Kubilay Han (ö.1294) tarafından Endican'a vali olarak atanan Kaydu Han (ö.1301) ve Tuva Han (ö.1306) şehri yeniden inşa ederek Türk kabilelerinin yerleşimine açtılar. Bir Türk şehri haline gelen Endican, XIV. yüzyılda Çağatay Hanı Kameruddîn ile Timur arasında çatışma konusu oldu ve hicri 777 (1375-1376) tarihinde meydana gelen savaşta yağmalanarak tahrip edildi. Savaştan sonra Timur'un eline geçen şehir bu tarihe kadar uzun süreli iç karışıklıklara rağmen Çağatay hükümdarları tarafından yönetildi. Endican, 1503'te Özbekler'in, XVII. yüzyılda Kırgızlar'ın hakimiyetinde iken yüzyılın sonlarına doğru Hokand Hanlığı'na bağlanmıştır. 1875'te Hokand Hanlığı ile birlikte Rus Hakimiyetine giren Endican, 1924 yılından itibaren Özbekistan'a bağlanmıştır (Konukçu 1995: 191). Günümüzde Özbekistan'a bağlı Endican eyaletinin merkezi konumundadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 12 Fall 2013

2. Hayatı ve Eserleri

Kemâlüddîn el-Endicânî, hicri 10 Muharrem 726 tarihinde Fergana havzasında bulunan Endican köyünde doğmuştur (Bağdâdî 1951: II/170). Doğumuyla ilgili kendisi bize şu bilgiyi verir. “Doğumum, 726 yılı Muharrem ayının 10’una denk gelen cuma günü Cuma namazı esnasında veya az sonradır. Doğum yerim Fergana bölgesinde Endican beldesidir (el-Endicânî 2004: II/833).” Bölge hakkında vermiş olduğumuz kısa bilgi, bize bölgenin sürekli iç ve dış karışıklıkların yaşandığı bir coğrafya olduğunu göstermektedir. el-Endicânî, karışıklıkların hüküm sürdüğü bu coğrafyada, bölgenin Çağatay Hanları tarafından yönetildiği bir dönemde h.726-777 (m.1326-1376) tarihleri arasında yaşamıştır. Hayatı hakkında fazla bilgiye sahip olmadığımız müellifin adı Muhammed b. Haccâc b. Yusuf b. Muhammed b. Kemal b. ‘Îmâd b. el-Gâzi el-Endicânî’dir (Kehhâle 1993: III/209). Müellif hakkındaki en kapsamlı bilgiyi *Sıdku’l-Kelam* adlı eserinin sonunda bulmaktayız. O, burada ismini Muhammed b. Ebi Muhammed Haccac b. Yusuf el-Gâzi el-Kemalî olarak ifade etmekle birlikte İbn-i Muhammed b. Kemal b. ‘Îmâd b. el-Gâzi el-Endicânî ismini tercih etmektedir. Bağdâdî ise müellifin ismini Kemalüddîn Muhammed b. Ebi Muhammed Haccâc b. Yusuf İbn ‘Îmâd b. el-Gâzi el-Endicânî olarak zikreder (Bağdâdî 1951: II/170).

Müellifimizin çocukluğu, ilim tahsili ve hocaları hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Eserinde ele aldığı konulardan ve zikrettiği kaynaklardan yola çıkarak onun kelam yanında tefsir, fıkıh, Arap dili ve belagati alanlarında yeterli donanıma sahip olmasının yanında ebce hesabıyla da ilgilendiğini görmekteyiz (Abdulalim 2004:19). el-Endicânî, eserinde iki hocasının adını zikreder. Bunlar: *Sıdku’l-Kelam*’ın temelini teşkil eden itikâdi konuları öğrendiği Harezmi bölgesinin alimi el-Hitâîⁱⁱ (el-Endicânî 2004: II/816,832) ile yine Harezmi bölgesinin müfessiri ve muhaddisi olan Şeyh Nizamuddin Ebu Nasr el-Mahrîdî (Mihîrîdî)ⁱⁱⁱ (el-Endicânî 2004: I/404)’dir. Eserinde belirttiğine göre el-Mahrîdî’den hicri 759 yılında Zemahşerî’nin *el-Keşşâf* adlı tefsirini okumuştur (el-Endicânî 2004: I/404, II/617). el-Endicânî’nin yetiştirdiği öğrenciler ve ders halkasının mevcudiyeti hakkında elimizde sağlıklı bir bilgi bulunmamaktadır.

Mâturîdî mezhebine mensup olan müellifimizin iki eseri bulunmaktadır. Birincisi, biraz sonra ayrıntılı olarak ele alacağımız kelam ilmine ilişkin *Sıdku’l-Kelam fî İlmi’l-Kelam*, diğeri ise Ebu Hanife’nin öğrencisi Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (h.131-189)’nin Hanefî fikhına ilişkin *el-Câmi’u’l-Kebîr* adlı eserin muhtasarı üzerine yaptığı *el-İhlas fî Şerhi Kitâbu’t-Telhisî’l-Muhtasar mine’l-Câmi’i’l-Kebîr* adlı şerhtir. Bu eserin varlığını, müellifin *Sıdku’l-Kelam*’ın önsözünde verdiği bilgilerden öğrenmekteyiz (el-Endicânî 2004: I/166-167).

el-Endicânî’nin eserinde göze çarpan bir özelliği de yetiştiği Asya kıtası ve Maveraünnehir bölgesinin dışına çıkmamakla birlikte bölge dahilinde çok sayıda seferler yapmış olmasıdır (Bağdâdî 1951: II/170). Bu yolculuklar genellikle Azerbeycan, Irak, Bağdat, Basra, Kufe, Harezmi, İsbahan, Tebriz, Herat ve Hemedan gibi o dönemin önde gelen ilim merkezlerine yöneliktir. Müellifimizin ölüm tarihi bilinmemektedir. *Sıdku’l-Kelam*’ın sonunda ahirete irtihal ettiğinde ölüm tarihinin buraya yazılmasının istemesine rağmen ölüm tarihi ve yeri hakkında sağlıklı bir bilgiye sahip değiliz. Onun hakkındaki en son bilgi hicri 777 yılı recep ayında eserinin yazımını bitirdiği tarihtir. Ömrünün son dönemlerinde yaptığı çok sayıda seferlerinden yola çıkarak bu seferleri esnasında vefat ettiği tahmin edilmektedir (Abdulalim 2004: I/27).

b-Sıdku’l-Kelam fî İlmi’l-Kelam

Kelam ilminin ele aldığı konuların tamamına yakını özet bir şekilde ele alan eser okunaklı ve açık bir hatla yazılmıştır. Tek cilt olan eser çift yönlü 368 varak olup her sayfa 17 satırdan müteşekkildir. Eserin bilinen tek yazma nüshası Kahire’deki Dâru’l-Kütübî’l-Mısıriyye de 265 numarada kayıtlı olan nüshadır. İstinsah tarihi ve müstensihî bilinmemektedir. İsmail Paşa el-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/12 Fall 2013

Bağdadi, eserin bir nüshasını 1338/1919 yılında Bursa Kadısı Mehmet Tahir Efendi'nin kütüphanesinde gördüğünü ifade eder (Bağdâdî 1951: II/170). Ancak yapılan araştırmalarda bu nüshaya ulaşılamamıştır.

el-Endicânî'nin, *Sıdku'l-Kelam fî İlmi'l-Kelam* adlı eserinin tahkiki, 2004 yılında Kahire'de bulunan tek nüsha temel alınarak Hafız Âşûr Hâfız Abdülâlm tarafından Kahire Üniversitesi Dâru'l-Ulûm Fakültesi İslam Felsefesi Bölümü'nde Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanmıştır. İki cilt halinde hazırlanan çalışma 834 sayfadan müteşekkil olup ilk 165 sayfa muhakkik'in müellif ve eseri hakkında yaptığı araştırma ve değerlendirmeyi ihtiva eden mukaddime niteliğindedir.

1- Yazılış Tarihi, Yeri ve Amacı

el-Endicânî, eserindeki bir şiirin son iki beyitinde ebcet hesabıyla belirttiğine göre 776 yılı şaban ayında başladığı eserini 777 yılı recep ayında bitirmiştir (el-Endicânî 2004: I/169).^{iv} Kendisi eserinin telif tarihi ve yeri hakkında şu bilgileri verir: “Bu eseri 5 Şaban 776 tarihinde Salı günü Esbahan (أصبهان) 'da yazmaya başladım. Yazmayı ise 7 Recep 777 tarihinde Pazar günü Tîs (طيس) 'ta bitirdim (el-Endicânî 2004: II/833-834). Eserin yolculuk esnasında, yaklaşık bir yıl gibi kısa bir sürede yazılması, müellifin telifini tamamlama azmini ve ilmi yeterliliğini ortaya koymaktadır.

Sürekli siyasi ve sosyal karışıklıkların hüküm sürdüğü Maveraünnehir bölgesi el-Endicânî'nin yaşadığı dönemde de aynı durumdadır. Bu karmaşa doğal olarak bâtinî, Râfîzî, Mu'tezilî ve felsefî fikirlerin bölgede yayılmasına zemin hazırlamıştır. Yaptığı sayısız seferlerde el-Endicânî, bu fikirlerle karşılaşmış ve onlarla mücadele etmiştir. Eserde bu mücadelelere sıkça atıflar yapılmaktadır. Onun eserini kaleme almasında ve “Sıdku'l-Kelam fî İlmi'l-Kelam-Kelam İlmi'nde Sözü'n Doğrusu” adını vermesinde yaşadığı dönemde bölgesinin bu durumunun etkisi büyüktür.

Eserinin müteaddit yerlerinde te'lif nedenine değinen el-Endicânî'yi *Sıdku'l-Kelam*'ı kaleme almaya sevkeden en önemli etken çevresindeki insanların itikada ilişkin doğru bilgileri içeren bir eser talepleridir (el-Endicânî 2004: I/167). Bu talep dışında iki neden daha vardır. Bunlardan birincisi: bölgede daha önceden Ehl-i sünnet alimlerinin ortaya koymuş oldukları Ehl-i sünnet inancının felsefî, Mu'tezilî ve bâtinî fikirlerle karışmış olmasıdır. O, yaptığı seferlerde sıradan halkın gaflet, şüphe ve şaşkınlığını, ileri gelenlerin Ehl-i sünnet düşünce sisteminden ayrılarak bâtil fırkalara tabi olduğunu ve insanların inançlarındaki gevşekliğini gözlemlemiştir. Bu eseriyle o, Ehl-i sünnet inancına karışmış batıl fikirleri ayıklayarak, doğru inanç sistemini ortaya koymayı amaçlamaktadır (el-Endicânî 2004: I/166; II/715,716). İkinci neden ise ibarelerinin uzunluğu, konularının dağınıklığı ve bazı delillerin zayıflığı nedeniyle Ehl-i sünnet'in kitaplarındaki okuma ve anlama güçlüğüdür. Bu güçlük sebebiyle insanlar Ehl-i sünnet'in kaynaklarını okumaktan imtina etmişlerdir (el-Endicânî 2004: I/167-168, II/716; Abdülâlm 2004: I/49-50). el-Endicânî, bu güçlüğü ortadan kaldırmak amacıyla gereksiz ve uzun tartışmaları bir kenara bırakarak daha dakik bir tasnifle Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'ın görüşlerini ihtiva eden özet bir eser tasnifine girişmiştir.

2- Sıdku'l-Kelam fî İlmi'l-Kelam'ın Kaynakları

el-Endicânî, *Sıdku'l-Kelam*'da yaşadığı döneme kadar Maveraünnehir bölgesinde te'lif edilmiş atmıştan fazla esere atıf yapmakta ve önde gelen Mâturîdî kelamcılarının görüşlerine yer vermektedir. Onun zikrettiği kaynaklar çoğunlukla kelam eserleri olmakla birlikte o, yer yer tefsir, hadis, fıkıh, fıkıh usulü ve fetva kitaplarına da atıflar yapar. Kullandığı kaynakları genellikle isim ve yazarıyla zikretmekle birlikte bazılarını sadece yazarının ismini ifade ile yetinir. Özellikle ihtilafli konuları ele alırken çoğunluğu Mu'tezile ve Eş'ârilere ilişkin farklı fikir sahiplerinin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 12 Fall 2013

isimlerini, görüşlerini ve delillerini zikreder. *Sıdku'l-Kelam*'da kaynak olarak kullanılan bazı kelamcılar ve eserleri şunlardır:

Ebu Hanife, Numan b. Sabit (150/767), *el-Âlim ve'l-müteallim* (el-Endicânî 2004: I/215).

Ebu Mansur el-Mâturîdî (333/944) et-*Te'vilatu'l-Kur'an* (el-Endicânî 2004: I/237).

İmamı'l-Harameyn el-Cüveynî (478/1085), *el-İrşâd ila kavâti'l-edilleti fi-usûli'l- i'tikâd* (el-Endicânî 2004: I/244,371).

Ebu'l-Yusr Muhammed b. Muhammed Sadru'l-İslam el-Pezdevi (493/1099) *Usulu'd-dîn* (el-Endicânî 2004: I/229,379).

Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî (508/1115), *et-Temhid li-kavâ'idi't-tevhid* (el-Endicânî 2004: I/241).

Ebu Hafs Necmüddîn Ömer en-Nesefî es-Semerkindî (537/1142), *Ta'likât*, (el-Endicânî 2004: I/241).^{vi}

Fahreddîn Muhammed er-Râzî (606/1210), *Kitabu'l-erba'in fi usûli'd-dîn* (el-Endicânî 2004: II/671,700), *el-Me'âlimu usûli'd-dîn* (el-Endicânî 2004: I/244), *Muhassalü efkâri'l-mütekaddimîn ve'l-müte'ahhirîn mine'l-'ulemâ ve'l-hukemâ ve'l-mütekellimîn* (el-Endicânî 2004: I/244,371,414).

Şemsüddîn Muhammed b. Eşref es-Semerkindî (702/1303), *es-Sahâ'ifu'l-ilâhiyye* (el-Endicânî 2004: I/337, II/648,750).^{vii}

Ebu'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah en-Nesefî (710/1310), *el-İ'timâd fi'l- i'tikâd* (el-Endicânî 2004: I/241).

Adüduddîn Abdurrahman b. Ahmed el-İ'cî (756/1355), *Mevâkıf fi ilmi'l-keâm* (el-Endicânî 2004: II/824-826).

Sa'düddin Mes'ud b. Ömer b. Abdullah et-Taftâzânî (793/1390), *Şerhu'l-akâid* (el-Endicânî 2004: I/238).

3- Sıdku'l-Kelam fi İlmi'l-Kelam'ın Muhtevası

Sıdku'l-Kelam; müellifin önsüzü, Mukaddime, dört bölüm ve sonuçtan müteşekkildir. Mukaddime; her biri “Sıdku'l-keâm fi...” ifadesiyle başlayan ve el-Endicânî'nin “Sıdk” diye isimlendirdiği 10 fasıldan oluşur. Birinci bölüm; Zât hakkında söylenenler, ikinci bölüm; sıfatlar hakkında söylenenler, üçüncü bölüm; kullara ilişkin haberlere taalluk edenler, dördüncü bölüm ise mahşer ve meâd'a ilişkin konulardır. Sonuç bölümünde de şikâk ve inat ehlinin firkaları ele alınmaktadır. Eserin konu dizimi şu şekildedir:

Müellifin Önsüzü.

Mukaddime; Kelam ilmi'nin tanımı, kıdem ve hadesin tanımı, âlemin yaratılmışlığı, mümkünü'l-vücut olan âlemin hariçteki kısımları (cevher-cisim-araz), âlemin yaratıcısının varlığının marifeti (Allah'ı bilmeyi) gerektirmesi, Allah'a imanın zorunluluğu, iman ve islam, iman ziyade ve noksanlık kabul eder mi?, mukallidin imanı ve imanda yakîn başlıklarını taşıyan ve her biri “sıdku'l-keâm fi...” ifadesiyle başlayan 10 fasıldır. Mukaddime'nin sonunda iki makamdan oluşan ve “hâldeki imanda şüphe” ismini taşıyan bir tenbih kısmı bulunmaktadır. Birinci makam, “selef ve halef'in hâldeki imanda şekk'e ilişkin sözleri”, ikinci makam ise “imanda şekk'i kabul eden firkanın şüpheleri ve reddiye” başlığını taşır.

Birinci bölüm: Zât hakkında söylenenleri kapsayan bu bölüm yedi sıdk'tan meydana gelir. Bunlar: Allah vardır, Allah'ın varlığı, Allah'ın mahiyeti, âlemin yaratıcısının birliği, Allah şey'dir,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/12 Fall 2013

(Bu sıdk iki bahisten oluşur. Birinci bahis, “şey” lafzının Allah’a izafe edilmesinin caizliği, ikinci bahis, “şey” lafzının mefhumu başlığını taşır.), Allah-u Teâlâ ezeli-kadîm, ebedî-bâkidir, isim ve müsemma’dır.

İkinci bölüm: sıfatlar hakkında söylenenleri kapsayan bu bölüm selbî sıfatlar ve subuti sıfatlar olmak üzere iki alt başlıkta ele alınır. Selbî sıfatlar on sıdk’ta ele alınır. Bunlar: Allah cisim, cevher ve araz değildir, Allah bir mekanda değildir, Allah bir yönde değildir, Allah suretten münezzehtir, Allah bir şeye hulûl etmez, Allah bir şeyle tahdit edilemez, Allah zat ve sıfatlarında tağyîrden münezzehtir, Allah renk, tat ve koku ile tavsiften münezzehtir, Allah lezzet ve elemden münezzehtir ve teşbihin nefyi’dır.

Subuti sıfatlar ise 30 sıdk’ta ele alınır. Bunlar; Allah’ın sıfatları, Allah’ın sıfatlarının üzn ve sem’i yoluyla bilinip-bilinmeyeceği, Allah’ın sıfatlarının kısımları, sıfatlar zât ile aynı mı? gayrı mı? ya da ne ayrı ne de gayrı mıdır?, Allah hayydır, Allah kâdirdir, Allah bütün mümkünata muktedirdir, Allah âlimdir, Allah tüm malumatı bilir, Allah bir ilim ile âlim, kudret ile kâdir, hayat ile hayydır, Allah ezeli bir irade ile mürîddir, Allah işiten ve görendir, Allah mütekellimdir, Kelamullah hakkında ihtilafa neden olan hususların beyanı, Kelamullah’ın işitilip-işitilemeyeceği, Allah’ın haber verdiklerinin doğruluğunun zorunluluğu ve yalan olmasının imkansızlığı, Allah’ın zâtının tecelli etmesinin cevazı, rü’yetullah konusunda şüphelerin iptali, tekvin ve mükevven, kulların fiillerinin yaratılması, tevellüdün iptali, istitaat fiille beraberdir, teklîfi mâ-lâ yutak, Allah’ın fiillerinin bir nedenle muallel olup-olmaması, kaza ve kader, hidayet ve dalalet, istihkak, rızık ve ecel, Allah’ın şirk ve küfrü affi caiz midir?

Üçüncü bölüm: Kullara ilişkin haberleri ele alan bu bölüm onsekiz sıdk’tan oluşur. Bu sıdk’ların konu başlıkları şunlardır; peygamber göndermenin gerekliliği, mucize’nin tanımı, Hz. Muhammed’in peygamberliğinin ispatı, Hz. Muhammed’in peygamberliğini inkar edenlerin şüphelerinin iptali, nübüvvetin şartları, özellikleri ve yararları, peygamberlerin ismeti, peygamberler Allah’ın yarattıklarının en faziletlieleridir, imamet gerekliliği ve hakikati, imamet şartları ve özellikleri, dört büyük halifenin hilafet sıralaması, dört büyük halifeyi ta’n edenlerin görüşlerinin iptali, dört büyük halifenin hilafet sıralamasına göre fazileti, sahabeyi ta’n etmekten kaçınmanın vucubiyeti, dört büyük halifeden sonraki sultanlar, evliyânın kerameti, nübüvvet ve velâyet, kötülüğe niyet ve günahlardan tövbe, salih ve sefih cinler.

Dördüncü bölüm: Mahşer ve meâda ilişkin olan bu bölüm mebd’ ve meâd olmak üzere iki kısımdan meydana gelir. Üç sıdk’tan oluşan mebd’ kısmının konu başlıkları şunlardır: Ruhlar, misak alma, ilk diriliş. On sıdk’tan oluşan meâd kısmının konu başlıkları ise; Kabir azabı, yeniden yaratılış, yeniden yaratılıştan sonra gerçekleşecek sem’iyyâta ilişkin bazı hususlar, (Beş bahisten oluşur. 1- Amel defterinin dağıtılması. 2- Yüzlerin beyazlığı ve siyahlığı. 3- Hesap. 4- Amellerin tartılması ve mizan. 5- Sırat’tan geçiş.), şefa’at’ın ispatı, kevser’in ispatı, cennet ve cehennem, (Üç bahisten oluşur. 1- Cennet ve cehennem şimdi yaratılmıştır. 2- Cennet ve cehennem yok olmazlar. 3- Cennet ehli ebedi olarak cennette, cehennem ehli ebedi olarak cehennemdedir.), kafirlere ve günahkar müminlere ilişkin hükümler, ihbât ve muvazenenin iptali, çocuklara ilişkin hükümler, cinlere ilişkin hükümler.

Sonuç: Fırkaların ele alındığı sonuç bölümü üç sıdk’tan müteşekkil olup konu başlıkları şunlardır: Dalâlette olan batıl fırkalar, (On dört tanedir: Felâsife, Veseniyye, Mulâhide, Berâhime, Yahudiler, Hristiyanlar, Sâbiiler, Mücessime, Mürcie, Hâriciler, Râfîziler, Hibriyye, Kaderiyye, Mutasavvife), hatada olan fırkalar (üç tanedir; Küllâbiye, gulat-ı muhaddisin ve Eş’ârilik), kurtuluşa eren firka ve Hatime.

4- Sıdku'l-Kelam fî İlmi'l-Kelam'ın Metodu

el-Endicânî'nin eserini te'lif amacı Ehl-i sünnet'in itikâdi görüşlerini, karıştığı batıl fikirlerden ayıklayarak, uzun tartışmalara girmeden kolay ve anlaşılır bir üslup ve metotla ortaya koymaktır. Müellif Mâturîdî mezhebinden olmasına rağmen eserinde görüşlerini Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'ın görüşleri olarak ifadelendirir. Diğer bir deyişle eserde “Ehl-i sünnet ve'l-cemaat” ifadesi ile genellikle Mâturîdî mezhebi kastedilir. Bununla birlikte o, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'i; “Sahabe, tâbiîn, Ebu Hanîfe, İmam Şâfiî, İmam Mâlik, Ehl-i hadis ve onların itikadları üzere olanlar” şeklinde tanımlar (el-Endicânî 2004: II/831). el-Endicânî bazı Mâturîdî kelamcılarında da görüldüğü üzere Eş'âriîleri, Ehl-i sünnet kapsamı dışında tutulmaktadır.^{viii} Sonuç bölümünde “Eş'âriîler, her ne kadar Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'in içine dahil edilmek istense de, onlar Ehl-i sünnet değildir.” ifadesiyle bu duruma açıklık getirmektedir (el-Endicânî 2004: II/820).

el-Endicânî, konuları ele alırken öncelikle Ehl-i sünnet ve'l-cemaat (Mâturîdî) mezhebinin görüşünü, sonra muhaliflerin görüşünü delilleriyle takdim eder. Muhalif fırkaların delillerini reddeden el-Endicânî, en sonunda kendisinin de benimsediği Ehl-i sünnet (Mâturîdîler)'in görüşünü açıklar. Mâturîdîlerin kendi aralarında ihtilaf ettikleri hususlarda tercih ettiği görüşü ortaya koyar (el-Endicânî 2004: I/448; Abdalalîm 2004: I/53). Bazı konularda Mâturîdîlerin görüşlerini kabul etmeyerek eleştirir.^{ix} Mâturîdîlerin görüşlerini kabul ettiği hususlarda genellikle Mâturîdî kaynaklardaki istidlalleri tekrar etmekle birlikte bazen onların delillerini zayıf ve yetersiz bularak bu delillerin eksik yönlerini açıklar ve yeni deliller sunar.^x Mâturîdî kaynaklarda bulunmayan konularda ise Eş'âriîlerin görüşlerine müracaat eder.^{xi}

el-Endicânî, görüşlerini delillendirmek için nakli ve akli delillere müracaat eder. Nakli deliller genellikle konuya ilişkin ayetler olmakla birlikte hadislerle de sıklıkla müracaat ettiği görülmektedir. Bazı hadislerin kaynağını belirtmekle beraber genellikle kaynakları zikretmeksizin doğrudan hadisleri verir (el-Endicânî 2004: I/254,391,454). Ayrıca muhalif fırkalarla mücadelede ve ihtilafli itikâdi konularda kendi görüşünü destekleyen hadisleri sıhhatli olup-olmadıklarını dikkate almaksızın kullanır.^{xii} Diğer yandan muhaliflerin görüşlerini desteklemek amacıyla hadislerle istidlallerini tahlil eder ve hadisin metninden yola çıkarak istidlallerinin geçersizliğini ispata çalışır (el-Endicânî 2004: I/253-257; II/557-559).

Görüşlerini delillendirmek için sıkça Arapça dil kurallarından yararlanan el-Endicânî (el-Endicânî 2004: I/414), bazı hususları açıklarken bu konuların anlaşılmasında aklın yetersiz kalacağını öne sürerek fakihlerin veya dilcilerin yöntemlerinin takip edilmesi gerektiğini belirtir. Örneğin, Allah'ın mütekellim olmasının ele alındığı bölümde Müslümanların kelam sıfatının Allah'a nispetinde ittifak etmekle beraber bu sıfatın tefsirinde ihtilaf ettiklerini belirterek ihtilaf edilen noktaları açıklar. Ona göre kelam sıfatının anlaşılması dil ile ilişkili bir konudur. Konunun temelini oluşturan kavramların dildeki kullanımına müracaat etmeden sırf akılla söz konusu ihtilafı gidermenin imkanı yoktur. Bu kabulden yola çıkarak müellif, Arapça dil tahlillerine dayanarak Allah'ın ezeli bir kelamla mütekellim olduğunu ispatlar (el-Endicânî 2004: I/370-372).

5- Sıdku'l-Kelam fî İlmi'l-Kelam'ın İçerik Tahlili

Eserin yazılış nedenleri açıklanırken de belirttiği üzere el-Endicânî, *Sıdku'l-Kelam*'ı ile o döneme kadar yazılmış olan Mâturîdî eserlerinde mevcut olan tasnif problemi ve ifade muğlaklığından kaynaklanan okuma güçlüğüne gidermeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla o, eserinin te'lifinde okunabilir ve anlaşılabilir olmaya ayrıca önem vermiştir. Eserde, Kelam ilminin konularının tamamına yakını kısa ve özlü bir şekilde ele alınmıştır. Tekrardan kaçınmak amacıyla konular işlenirken “daha önce bahsettiğimiz gibi, geçmiş sıdk'ta açıkladığımız gibi, gelecek sıdk'ta ele alınacak...” gibi ifadelerle ilişkili konulara atıflarda bulunulmuştur. Önsözde eserin yazılış amacı ve tertibi hakkında müellif tarafından bilgi verilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/12 Fall 2013

Mukaddime, dört bölüm ve sonuçtan müteşekkil olan eser, her biri müstakil birer konuyu inceleyen toplam seksen sekiz sıdk'tan meydana gelir. Konuların tertibinde anlamayı kolaylaştıran ve konular arası geçişi sağlayan basamaklı bir düzen söz konusudur. Örneğin Mukaddime'nin ilk konuları sırasıyla; kadim ve hâdis'in tanımı, âlemin hâdisliği, âlemin yapısı, hâdis olan âlemin muhdis'i gerektirmesi, marifetullah, Allah'a iman, iman ve islam'dır (el-Endicânî 2004: I/173-204). Her sıdk kendi içerisinde kısmi farklılıklar içermekle birlikte genel anlamda konuların işlenişinde bir bütünlük göze çarpmaktadır. Konuya, müellifin de benimsediği tanımla başlanır ve tanım içerisinde geçen kelimelerle ne amaçlandığı izah edilir. Daha sonra “denildi ki (قِيلَ)” ifadesiyle farklı tanımlara yer verilmekle birlikte bu tanımlamalardaki kusurlara işaret edilir (el-Endicânî 2004: I/172; II/478-480). Örneğin, Kelam ilminin tarif edildiği ilk sıdk'ta konunun ele alınışı şu şekildedir:

“Kelam ilmi, itikâdî konuları İslami kanunlar üzere inceleyen ilim olup isabet halinde sevap, hata halinde ise ceza vardır. Tanımda geçen “ilim” lafziyle bütün ilimler kastedilirken “itikâdî” lafzıyla fıkıh, fıkıh usulü ve edebi ilimler, “İslam kanunları üzere” lafzıyla ile Allah'ın zâtı, isimleri, sıfatları, melekler, peygamberler ve evliya gibi konuları İslam'a uygun olmayan metotlarla inceleyen (felsefi) ilahiyat tanımının dışında tutulur. “İslam kanunları üzere” lafzından muradımız İslam şeriatına muvafık akli metotlardır. “İsabet halinde sevap, hata halinde ise ceza” lafzı ise Mantık ilmini tanımın dışında tutar. Çünkü Mantık kanunları, İslam'a zıt olmamakla birlikte sevap ve 'ikâb'la ilişkilendirilemezler (el-Endicânî 2004: I/172).”

el-Endicânî, kelamcılarının aralarında ihtilaf ettikleri konularda konuya ilişkin tanımlardan sonra genellikle en doğru görüş olarak, bazen de Ehl-i sünnet'in görüşü olarak Mâtürîdîlerin görüşünü zikreder. İman ve İslam kavramlarının ele alındığı sıdk'ta kavramların sözlük ve terim anlamlarından sonra gelen şu ifadeler buna örnektir.

“Bu iki kavram müteradif olup biri diğerinden daha umumi değildir. Bu hususta Ehl-i islam icma etmiştir. Çünkü “Fakat azabımızı gördükleri zaman, inanmaları onlara bir fayda sağlamadı (Mü'min 40/85)”, “Rabbinin bazı alametleri geldiği gün, önceden inanmamış ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz (En'âm 6/158)”, “Kim İslam'dan başka bir din ararsa, bilsin ki, (o din) ondan kabul edilmeyecek (Âl-i İmrân 3/85)” ayetleri ile Yüce Allah, azabı görmeden gerçekleşen imanı kabul edeceğini, fakat azabı gördükten sonra gerçekleşen imanı kabul etmeyeceğini belirtir. İman ve İslam farklı şeyler ya da biri diğerinin cüz'ü olsaydı ayetlerde eş anlamlı olarak gelmezdi (el-Endicânî 2004: I/201-211).”

İfadelerde görüldüğü üzere el-Endicânî, iman ve islam kavramlarının farklılığı savunan büyük çoğunluğun görüşlerini göz ardı ederek Ebu Hanife ve Mâtürîdîlerin görüşlerini Müslümanların üzerinde icma ettikleri bir konu olarak takdim etmiştir.

el-Endicânî, ele aldığı konuların tahlilinde muhalif fırkaların görüşlerinin tespit, tahlil ve tenkidine önem verir. İşlenen konu hakkında Ehl-i sünnet'ten farklı görüşe sahip fırkaların görüşlerini, delillerini, dayanaklarını ve şüphelerini ortaya koyar. Bu delil ve şüpheleri çürüterek kendi mezhebinin delil ve dayanaklarını açıklar. Diğer yandan orta yolu takip ettiğine inandığı Ehl-i sünnet'i açıklarken konuya göre farklı uçlarda bulunan fırkaların görüşlerini tahlil ve tenkit eder. Böylelikle doğru olduğunu kabul ettiği Ehl-i sünnet'in görüşü ortaya çıkmış olmaktadır. Örneğin, Allah'ı bilmenin akla ya da nakle dayalı olduğu ve kendisine tebliğ ulaşmayan kişinin iman bakımından konumunu ifade ederken Eş'âri ve Mu'tezileyi aşırı uç nokta olarak tavsif eder. Zira akli, şer'î delillerin bilinmesinde nakilden üstün tutan Mu'tezile ve kendisine tebliğ ulaşmayan müşrikleri af kapsamına alan Eş'âri bu görüşleriyle aşırı uçları temsil ederler. Ona göre bu hususta söz konusu iki uç yolun ortasını takip eden Ehl-i sünnet'in yolu en doğru yoldur (el-Endicânî 2004: I/209).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 12 Fall 2013

6- el-Endicâni'nin Diğer Fırkalarla Mücadelesi

Hicri VIII. yüzyılda bölgede hüküm süren iç karışıklıklar, çok sayıda farklı fırkanın bu coğrafyada barınmasına zemin hazırlamıştır. Maverâünnahir sınırları içerisinde sayısız seferlerde bulunan el-Endicâni'nin, seferleri esnasında karşılaştığı bu fırka mensuplarıyla mücadelelerini eserde görmemiz mümkündür. Müellifin kendileriyle mücadele ettiği ve görüşleri tartışılarak cevap verdiği fırka ve dinler; Eş'âriiler, Mu'tezile, Mürcie, Hâriciyye, Şîa, Rafiziyye, Mücessime, Müşebbihe, Haşeviyye, Kerrâmiye, Bâtıniyye, Mutasavvife, Cehmiyye, Mülâhide, Berâhime, Karâmita, Neccâriyye, Felâsife, Dehriyye, Seneviyye, Mecûsilik, Yahudilik ve Hristiyanlıktır.

el-Endicâni'nin bu fırka ve din müntesipleri ile mücadelesini iki kategoride incelememiz mümkündür. Birincisi, bütün kelim kaynakları ve makalât türü eserlerde rastladığımız şekilde konular ele alınırken bu konulardaki muhalif görüşlerin verilerek reddedilmesidir. Örneğin, iman konusunda Mu'tezile, Eş'âriyye, Cehmiyye, Kerrâmiye, Zâhiriyye; sıfatlar konusunda Mu'tezile, Eş'âriyye, Cehmiyye, Mülâhide, Bâtıniyye, Felâsife, Müşebbihe, Mücessime, Mutasavvife, Seneviyye, Mecûsilik; insan fiilleri konusunda Mu'tezile, Eş'âriyye, Cebriyye; Nübüvvet konusunda Berâhime, Sümeniyye, Dehriyye, Yahudilik ve Hristiyanlık; imamet konusunda Şîa, Râfiziyye, Mu'tezile ve Eş'âriyye'nin görüşleri irdelenerek onlara cevaplar verilir.

İkincisi ise el-Endicâni'nin seyahatleri esnasında karşılaştığı Ehl-i sünnet'e uymayan batıl ve hurafe türü görüşlere sahip kişilerle yaptığı birebir mücadelelerdir. Örneğin o, 773 yılında Tebriz'de helali haram, haramı helal yaptığı gerekçesiyle Ebu Hanife ve İmam Şâfi'yi tekfir eden ve etrafındakileri buna inandıran Muhammed Mustafa adlı bir kişi ile karşılaşır. Keramet ve velâyet sahibi olduğuna inanılan bu kişi ile mücadele eden el-Endicâni, onun görüşlerini reddederek idamına fetva vermiştir. İsfehan'da geçen bir olayda ise el-Endicâni, insanları dinlerinden saptıran bir şeytanla karşılaştığını ifade eder. Kabirde olanları bildiğini ve selef-i sâlihîn ile konuştuğunu iddia eden bu adam, etrafındakilere diğer ilim meclislerini terk ederek ilmin yalnızca kendisinden alınmasını emretmektedir. Zira o, Allah katında sahip olduğu yüksek derece nedeniyle kıyamet gününde kendi öğrencilerini cennete sokarken, diğerlerini cennetlik bile olsalar cehenneme sokabilme yetkisine haiz olduğunu iddia ederek etrafında insanları toplamıştır. Eserde müellif, bu kişilerle yaptığı mücadelelere değinerek onların iddialarının İslam'da yeri olmadığını ortaya koyar (el-Endicâni 2004: I/478-493; II814-817).

Bütün fırkalara yeri geldikçe temas eden el-Endicâni'nin, üzerinde en fazla durduğu fırkalar Kaderiyye, Eş'âriyye ve Mutasavvifedir. O'na göre küfür ve kötülüklerin Allah'ın takdiriyle oluşunu inkar etmeleri nedeniyle Kaderiyye olarak isimlendirilen bu fırkalar on tanedir. Bunlar: Felâsife, Râfiziyye, Karâmite, Mu'tezile, Neccâriyye, Dırâriyye, Bekriyye, Tümeniyye, Züheyriyye ve Zâbirâşâiyyedir (el-Endicâni 2004: II/796-807). el-Endicâni'ye göre bunları içerisinde sapıklıkta ileri giderek en şerli olanı Mu'teziledir. Çünkü Mu'tezile, Allah'ın zâtı ve sıfatları, ru'yetullah, halku'l-Kur'an, teklif-i mâ-lâ yutak, insan fiilleri, kader, iman, büyük günah, ecel, rızık, cennet ve cehennemın yaratılmışlığı, kabir hayatı, şefaath gibi kat'î delillerle sabit bir çok konuyu inkar etmişlerdir (el-Endicâni 2004: II/796-804).

Eş'âriiliği, Ehl-i sünnet içerisinde kabul etmeyen el-Endicâni, bu mezhebin görüşlerini Ebu'l-Hasan el-Eş'âri'ye atfedilenler ve sonraki Eş'âriilerin ihdas ettikleri görüşler, zararlı olanlar ve olmayanlar olarak farklı tasniflere tabi tutar. el-Eş'âri'ye atfedilip zararsız olanlar; mukallidin imanı, Allah'ın kafiri cennette, mümini cehennemde ebedi bırakması, kadınların peygamberliği ve ruh konuları iken, zararlı olanlar; beka sıfatı, tekvin-mükevven, küfür ve kötülüklerin Allah'ın rızası, takdiri, irade ve meşîeti ile olması meseleleridir. Sonraki Eş'âriilerin ihdas ettikleri zararsız görüşler ise; Allah'ın bilgisinin sem'a tabi olması, tebliğ ulaşmayanının durumu, iman-amel ilişkisi, imanın artıp-eksilmesi, zâid sıfatlar, isim-müsemma, imamet ve kadınların peygamberliği iken,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/12 Fall 2013

zararlı olanlar; Allah'ın fiillerinin bir illete mebni olmaması, Allah kelamının tecezzi'i, ve Kur'an'ın harf ve seslerinin kıdemi meselesidir (el-Endicânî 2004: II/820-823).

Diğer yandan o, kendilerini Eş'âriliğe nispet ettikleri halde Eş'âriilerin görüşlerini bilmediklerinden farklı fikirleri Eş'âriilere atfederek savunmaya çalışanlarla mücadele etmektedir. el-Endicânî, 760 veya 761 yılında Harezm'de, 770'te Tebriz'de ve 777'de Irak ile Herat arasında bulunan Yezd'de el-İ'ci'nin Mevâkîf adlı eserinin şerhiyle meşgul olan üç Eş'ârî ile Kur'an'ın ses ve lafızlarının kıdemi hususunda *el-İrşâd*, *el-Muhassal* ve *el-Mevâkîf*a dayanarak yaptığı tartışmayı ayrıntılı olarak anlatmaktadır (el-Endicânî 2004: II/824-826).

Fırkaların ele alındığı sonuç bölümünde Mutasavvîfe'ye yer veren el-Endicânî, Mutavavvîfe ile Sûfiyye'yi birbirinden ayırır. Sûfiyye, Ehl-i sünnet itikâdı üzere olup Allah'ın âbid ve seçkin kullarıdır. Mutasavvîfe ise sûfi olmadığı halde sûfi'ye benzeyen ve Allah'a iftira atan müfterilerdir. Allah'ın âriflere hulûlünü, Allah'la konuştuklarını, kendilerinden mükellefiyetlerin kalktığını, her şeyin kendilerine mübah olduğunu, evliyanın peygamberden üstünlüğünü iddia eden ve İslami ilimlerden yüz çevirerek bâtinî ilimlere yönelmeyi emreden sapık mutasavvîfe fırkaları sekiz tanedir. Bunlar: Hubbiyye, Evliyâiyye, İbâhiyye, Hulûliyye, Hûriyye, Vâkıfiyye, Mütecâhile ve İlâhiyyedir. el-Endicânî, bu fırkaların görüşleri ve faaliyetleri hakkında bilgiler vermekte ve onlarla mücadele etmektedir (el-Endicânî 2004: II/810-817).

Sonuç

el- Endicânî'yi *Sıdku'l-Kelam*'ı telif etmeye sevkeden en önemli amil yaşadığı dönemde Ehl-i sünnet ve'l- cemaat'ın görüşlerini içeren, halkın okuyup anlayabileceği tarzda tertip edilmiş bir eserin mevcut olmamasıdır. Bu amaca binaen müellif, Mâturîdî mezhebinin görüşlerini itikâdî alanın en sahih görüşleri olarak eserinde ortaya koyar. Eseri incelediğimizde el-Endicânî'nin, Ebu Hanife ile başlayarak, İmam Mâturîdî, en-Nesefî ve el-Pezdevî ile devam eden Mâturîdî çizginin sıkı bir takipçisi olduğunu görürüz. Eserde söz konusu kelamcılarının eserlerine ve görüşlerine yapılan atıflar ile bu eserlerden günümüze ulaşanlarla Sıdku'l-Kelam'ın mukayesesini bu görüşümüze desteklemektedir.

Bununla birlikte el- Endicânî'yi ve *Sıdku'l-Kelam*'ı orijinal yapan iki husus vardır. Bunlardan birincisi müellifimizin ilmi yetkinliği, araştırmacı, mücadeleci ve gezgin kişiliğiyle alakalıdır. Eser de onun bu kişiliğine ilişkin malumat bulmaktayız. Yaklaşık 51 yıl hayat sürmüş olan müellifimizi, otuz üç yaşında (h.759) Harezm'de hocası el-Mahridî'den Zemahşeri'nin *el-Keşşâf* adlı tefsirini okurken bulduğumuz gibi, Eş'âriilerle, el-İ'ci'nin öğrencileriyle, Mu'tezililer, mutasavvîfa ve felsefecilerle tartışırken ya da seyahatleri esnasında köy ve kasabalarda karşılaştığı batıl düşünce ve hurafelerle mücadele ederken de bulmaktayız. Diğer husus ise eserin tasnifinde takip edilen metot ve eserin tertibinin, okuma ve anlamaya elverişliliğidir. Eserde o dönemde insanların gündeminde olmayan konulara yer verilmediği gibi gereksiz ve uzun ifadelerden, bitmek bilmeyen mücadelelerden de kaçınılmıştır. Konular öz ve anlaşılır bir tarzda işlenmiştir.

KAYNAKÇA

- ABDULALÎM, Hafız Âşûr Hâfız (2004). *Sıdku'l-kelam fî- ilmi'l-kelam, li- Kemalüddin el-Endükânî*. Kahire: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahire Üniversitesi.
- BAĞDÂDÎ, İsmail Paşa (1951). *Hediyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin*. İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 12 Fall 2013

- el-ENDİCÂNÎ, Muhammed b. Ebi Muhammed Haccac b. Yusuf el-Gazi el-Kemâlî (2004). *Sıdku'l-kelam fî ilmi'l-kelam*. Kahire: thk. Hâfız Âşûr Hâfız Abdülâlîm, *Sıdku'l-kelam fî ilmi'l-kelam, li- Kemalüddîn el-Endükânî (h.777)* adlı basılmamış Yüksek Lisans Tezi içinde).
- ERASLAN, Kemal (1993). “Çağatay Edebiyatı”. *DİA*, İstanbul: VIII/168-176.
- el-HEMEVÎ, Şihabüddîn Ebî Abdillâh Yâkut b. Abdillâh (1977). *Mu'cemu'l-buldân*. Beyrut: Dâru's-Sâdır.
- KEHHÂLE, Ömer Rıza (1993). *Mu'cemu'l-müellifîn terâcimi musannifi'l-kütübi'l-'arabiyye*. Beyrut: Müessesetu'r-risâle.
- KONUKÇU, Enver (1995). “Endican”. *DİA*, İstanbul: XI/190-192.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi (2003). “Mâveraünnehir”, *DİA*, İstanbul: XXVIII/178
- el-PEZDEVÎ, Ebu'l-Yusr Muhammed (2003). *Usûli'd-dîn*. thk. Hans Peter Linss, Kahire: Mektebetü'l-ezheriyye.
- es-SEM'ÂNÎ, Ebu S'ad Abdülkerim b. Muhammed (1988). *el-Ensâb*. Lübnan: Dâru'l-fikr.
- es-SEMERKANDÎ, Şemsüddin (2011). *el-Mu'tekid li-i'tikâdi ehli'l-islam, İslam İnanç İlkeleri*. Thk. ve Çev.İ.Yörük-İ.Şık, Ankara: Araştırma Yay.
- USTA, Aydın (2009). “Sâmâniler”, *DİA*, İstanbul: XXXVI/64-68
- YAZICIOĞLU, Mustafa Sait (1997). *Mâturîdî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*. İstanbul: MEB Yay.
- YUVALI, Abdülkadir (1993a). “Çağatay Han”, *DİA*, İstanbul: VIII/176-177.
-, (1993b). “Çağatay Hanlığı”, *DİA*, İstanbul: VIII/177-178.

AÇIKLAMALAR

ⁱ Eser 2004 yılında Kahire Üniversitesi Daru'l-Ulum Fakültesinde Hâfız Âşûr Hâfız Abdülâlîm tarafından “Sıdku'l-Kelam fî İlmi'l-Kelam, li- Kemalüddîn el-Endükânî (h.777)” ismiyle tahkik edilerek Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanmıştır. Çalışma Kahire Üniversitesi merkez kütüphanesinde “*cai.06.06.M.Sc.2004. حاص*” da kayıtlıdır.

ⁱⁱ el-Endicâni, hocası el-Hitâi'yi yazdığı bu eserin kaynağı olarak zikreder. Sonuç bölümünde hocasından aldığı bu ilmi el-Hitâi'den başlatarak Hz. Peygamber'e kadar şu silsile ile ulaştırır. “Ben bu kitabın temeli olan ilimleri Harezmi Camii imamı hocam el-Hitâi'den; o, babası Şeyh Kamil el-Mükemmil'den; o, Şeyh Buhâri ed-Darîr'den; o, Allâme Muhammed b. Abdussettâr b. Muhammed el-Kerderî'den; o, Hidaye müellifi Şeyhu'l-islam Ali bin Ebî Bekr bin Abdülcelîl er-Reşadânî el-Merginânî (593/1196)'den; o, Ebu Hafs Ömer en-Nesefî'den; o üç hocası Sadru'l-İslam Ebu'l-Yusr el-Pezdevî (493/1100), Fâhru'l-İslam Ali Ebi Usr el-Pezdevî (482/1089), (Muhammed b. Hüseyin el-Pezdevî'nin oğulları), Ebî Bekr Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî (483/1090)'den; bu üçü, Ebu Muhammed Abdülazîz b. Ahmed el-Hulvânî (456/1064)'den; o, Kadî Ebu Zeyd ed-Debûsî (430/1038)'den; o, Ebu Hafs el-Ustruşenî (400/1009)'den; o, Ebu Ali Hasan b. Hızır en-Nesefî'den; o, Ebu Bekir Muhammed b. Fadl el-Buhârî'den; o, Abdullah b. Yakup b. Muhammed es-Seyyid Münî'den; o, Ebu Abdullah el-Hafsî el-Buhârî'den; o, babası Ebu Hafs el-Kebîr el-Buhârî (264/877)'den; o, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (189/805)'den; o, İmam Azam Ebu Hanife (150/767)'den; o, Hammad b. Ebî Süleyman (120/746)'dan; o, İbrahim en-Nehâî (96/715)'den; o, Alkame (62/681)'den; o, Abdullah İbn Mes'ud (32/653)' dan; o da Hz. Peygamber'den almıştır (el-Endicâni 2004: II/832-833).

ⁱⁱⁱ eş-Şeyh Nizamuddin Ebu Nasr el-Mahridî: Harezmi bölgesinin müfessiri ve muhaddisidir. el-Endicâni, 759h. yılında kendisinden Zamahşeri'nin *el-Keşşaf*'ını okumuştur. Hocasının ilminden bahsederken “*Şanki vahyin indîği dönemde Hz. Peygamber'in meclisinin tam ortasında idi.*” ifadesini kullanmaktadır (el-Endicâni 2004: I/404).

^{iv} فاحفظ لأول تألّيفي وآخره – من آخر النظم تاريخين ذا عجب

صدق الكلام كتاب حى واجده – شعبان مبدأ طبي بعده رجب (el-Endicâni 2004: I/169).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/12 Fall 2013

Ebced hesabıyla hesaplandığında son beytin ilk bölümünde 776, ikinci bölümünde ise 777 tarihini elde etmekteyiz. Bu bilgileri metinle karşılaştırdığımızda müellifin eserin yazımına hicri 776 yılı Şaban ayında başlayıp 777 yılı Recep ayında bitirdiği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu bilgi eserin sonunda verilen tarih ile de uyumaktadır.

^v Kaynaklarda Tis isminde bir beldenin varlığına rastlanmamaktadır. Ancak Tis isminin Taysefün'dan kısaltılarak kullanıldığı düşünülmektedir. Kaynaklarımızda Taysefün isminde iki yerleşim yeri kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi Bağdat'a üç fersah (yaklaşık 16 km) uzaklıkta bulunan bir şehirdir. Diğeri ise Merv yakınlarında âlim ve muhaddisleriyle ünlü bir köydür (es-Sem'ânî 1988: IV/96-97; el-Hemevi 1977: IV/55; Abdülalîm 2004: I/48).

^{vi} Müellif, Ömer en-Neseî'nin *Ta'likât* adlı eserinden nakilde bulunmasına rağmen kayıtlarda en-Neseî'ye ait böyle bir esere rastlanmamaktadır.

^{vii} Şemsüddin Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semekandî (ö.702/1303)'nin *es-Sahâifü'l-İlahiyye* adlı eseri Burhanüddin en-Neseî (ö.687/1288)'ye ait olan *el-Mukaddimetü'l-Burhaniyye fî İlmi'l-Cedel* üzerine yapılan şerhtir. Müellif eserini öğrencilerinin ısrarı üzerine kaleme almış ve 686/1287 yılında Artuklu Sultanı Kızılırsan el-Artûkî'ye takdim etmiştir (es-Semerkandî 2011: 14).

^{viii} Bu durum el-Pezdevî'de daha net görülmektedir. Usulu'd-Din'de geçen "Eş'ari ve bağluları Ehl-i sünnet ve'l-cemaat ehlinden olduklarını söylüyorlar", "Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî'nin Ehl-i sünnet'le ihtilaf ettiği konular", ifadeleri bunu ortaya koymaktadır (Pezdevî 2003: 250-253). Eş'ârielerin, Ehl-i sünnet dışında mütalaa edilmesi düşüncesi en-Neseî'de de mevcuttur (Yazıcıoğlu 1997: 62).

^{ix} Maturîdîlere göre Müslümanların çocukları cennettir. Ancak Ebu Hanife'nin Müslüman ve müşrik çocuklarının ahiretteki durumları hakkında çekimser kaldığı şeklinde bir rivayet vardır. el-Pezdevî'ye göre Ebu Hanife, onların cennette olduklarına dair hadis kendisine ulaşınca bu görüşünden vazgeçmiştir. (el-Pezdevî 2003: 239). el-Endicânî, el-Pezdevî'nin bu tevilini "Ben bu tevilini kabul etmiyorum." diyerek reddeder. Ona göre Ebu Hanife aynı konuda farklı rivayetler kendisine ulaştığı için bu hususta çekimser kalmıştır. Konuya ilişkin haberlerin tearuzu nedeniyle el-Endicânî de tevakkufu tercih eder (el-Endicânî 2004: II/704; Abdülalîm 2004: I/53-54).

^x Allah için lezzet ve elem'in imkansız olduğu hususunda "Ehl-i hak: 'Vacibu'l-vücut'un lezzet ve elem duyması imkansızdır.' demiştir. Bazı ashabımız bu hususta zayıf deliller sunmuşlardır. " diyerek bu zayıflığı açıklar (el-Endicânî 2004: I/314). el-Endicânî, iman-amel ilişkisi hususunda amelin imandan bir cüz olmadığını savunan Maturîdîlerin delil olarak kullandığı "İman edenler ve salih amel işleyenler." (Bakara 2/25,277; Âl-i İmrân 3/57; Maide 5/9,93) ayetinin istenileni destekleyen kat'î bir delil olmadığını öne sürer. Ona göre ayetteki vav (و) harfinin atıf harfi olma ihtimali muhalif görüşleri desteklemektedir (el-Endicânî 2004: I/219).

^{xi} İhbât (mâsiyetlerin taatleri düşürmesi) ve Muvâzene (mâsiyetlerin ve taatlerin karşılıklı birbirini dengelemesi)'nin iptali hakkındaki bölüm buna örnektir. el-Endicânî, önceki (Maturîdî) alimlerin bu konuyla meşgul olmadıklarını beyan eder. Kendisi, er-Râzî'nin *el-Erba'in* ve el-Cüveynî'nin *el-İrşâd* adlı eserlerinde Mu'tezile'ye gerekli cevapları verdiklerini ifade ederek aynı yöntemle Mu'tezile'yi reddeder (el-Endicânî 2004: II/700-703; Abdülalîm 2004: I/53).

^{xii} Kaderiye ve Mu'tezileyi Mecûsilikle itham eden rivayetler için bak. (el-Endicânî 2004: I/423,453, II/807-808); Farklı konularda ki hadisler için bak. (el-Endicânî 2004: I/454; II/482-484; II/563-567).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 12 Fall 2013

